

Takiyye Hakkında Bazı İmâmî-Şîî Görüşler*

Etan Kohlberg

The Hebrew University, Jerusalem

Çev: İbrahim Kutluay

Doç. Dr., İ. Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Hadis Ana bilim dalı Öğretim Üyesi

i_kutluay@yahoo.com

Atf

Etan Kohlberg Çev. İbrahim Kutluay, *Takiyye Hakkında Bazı İmâmî-Şîî Görüşler*, Marife, Yaz 2016, 16/1, ss. 167-177

Bu makalenin amacı, yüzyıllardır İmâmîye Şfasi'nin vazgeçilmez unsuru ve ayırt edici bir özelliği olan *takiyye* (precautionary dissimulation) kavramını yeniden incelemektir. Muhtevasını ise baskı ve zulümden kurtulmak için bazı İmâmî Şîîlerin, takiyyeyi bir inanç esası seviyesine yükselterek sık sık ona başvurmaları - ki onu ancak bazı şartlarla sınırlandırıp kabul eden (Şîîler)ler de vardır- bazılarının ise bu uygulamayı terk edip takiyyeye müracaat etmek yerine gerçek inançlarını açığa vurmaları ve bu uğurda mücadeleyi seçmeleri oluşturmaktadır. Takiyyeye yönelik farklı İmâmî-Şîî tutumları, siyasî ve tarihî şartlar kadar Şîî doktrinin yapısının giderek daha da karmaşık hâle gelmesi belirlemiştir.

1. Kişinin zor zamanlarda gerçek inançlarını gizlemesi, farklı dinlerde görülen tarihî bir olgudur. İslâm'da genellikle *takiyye* (precautionary dissimulation) diye bilinen bu uygulama sıklıkla İmâmî ya da İsnâaşerî Şîîlik'le ilişkilendirilir. Takiyye inancının İmâmî doktrininin merkezî bir ilkesi olduğu, düzenli ve devamlı

* Bu makale, Etan Kohlberg (The Hebrew University, Jerusalem) tarafından "Some Imâmî-Shîî Views on Taqiyya" başlığı altında telif edilip *Journal of the American Oriental Society*, c. 95, no. 3 (Jul. - Ses., 1975), ss. 395-402'de yayımlanmıştır. Metin içindeki parantezler yazara aittir. Tarafımızdan ihtiyaç hâsıl olduğunda konulan parantezlerle "karışmaması için" yazara ait köşeli parantezleri, normal parantez işaretleriyle gösterdik. Metinde ve dipnotlardaki köşeli parantezlerle metnin aslında olmayan Hz., (s.a), (r.a.) gibi saygı ifadeleri bize aittir. Yazarın süre ve âyet numarasına atıfla yetindiği bazı âyetlerin meallerini konunun daha iyi anlaşılması için bazen dipnotta zikretme ihtiyacı hissettik. Bununla birlikte dipnot sayısının aynı olmasına ve yazarın benimsediği dipnot verme sistemine riayet ettik. Yazarın "İbn Bâbeveyhi" diye kaydettiği *Kütüb-i Erbaa'* musanniflerinden oğul Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî'yi (ö. 381/991) -baba Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî ile (ö. 329/941) karıştırılmaması için- İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk] ilavesiyle gösterdik; keza el-Kulûnî diye yazdığı *el-Kâfî* musannifini el-Küleynî şeklinde ve et-Tihirânî nisbesini et-Tahrânî diye kaydettik (çev. notu).

bir şekilde uygulandığı ve asırlar boyunca İmâmîler tarafından bu uygulamanın teşvik edildiği, gerçekte hem İmâmîlerden olmayan Müslümanlar hem de çağdaş âlimler¹ tarafından genellikle benimsenen bir görüştür. Müttekip satırlarda meselelerin ilk görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu ve bu konudaki İmâmî görüşlerin önemli düzenleme ve değişikliklere uğradığı gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Belki de İmâmiyye’de takıyye uygulaması ile ilgili İmâmî olmayanlar tarafından ileri sürülen bazı görüşleri zikrederek konuya başlamak daha iyi olacaktır. Muhalifleri tarafından İmâmiyye’ye yöneltilen en yaygın suçlamalardan biri, İmâmîler’in, sırf inanç sistemleriyle bağdaşmayan tarihî olayları açıklamak için iddia ettikleri takıyye inancını uygun bir taktik olarak kullanmalarındır. İmâmî olmayan eleştirmenler, özellikle İmâmîler’in ilk üç halifenin rolüne dair temel gerçeklere tahammül edemediklerini söylerler. Bundan dolayı İmâmîler, Hz. Ebûbekir’in halifelığının Hz. Muhammed tarafından meşrulaştırılmasına dair reddedilemez bir delil ile karşılaştıklarında, bunun Hz. Muhammed tarafından “takıyye gereği söylenildiği”ne dair cüretli bir görüşe başvururlar.² İmâmîler; Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın halifeliklerini tanıması gerçeği ile karşılaştıklarında Ali’nin bu tutumunu takıyyeye hamletmişlerdir. Ancak, cesaretiyle ve tâbîlerinin çokluğu ile tanınan Hz. Ali, haklarından mahrum bırakıldığını hissetseydi bu konuda kesinlikle hakkını arardı. Şifler Hz. Ali’nin korkakça bir tavır takındığını ima ederek iddia ettikleri Ali sevgisiyle çelişip ona ihanet etmişlerdir. Onlar gerçekte bütün iyi Müslümanlardan nefret ettikleri gibi Ali’den de nefret etmektedirler.³ Şîa’nın takıyyeyi nasıl suiistimal ettiğine dair uç bir örnek, polemik türünde yazılmış bir eser olan *en-Nevâkidü li’l-bünyân ve’r-Revâfız*’da⁴ Şîa karşıtı Osmanlı âlimi Muînüddîn Mirzâ Mahdûm (ö. 995/1587) tarafından verilmektedir. Ona göre Hz. Ömer ve Ali’nin, Ali’nin kızı Ümmü Gülsüm’ün Ömer ile evlendirilmesiyle resmileştirilen dostane ilişkiler içerisinde olduğunu kabullenmezler. Bundan dolayı onlara göre Hz. Ali, kızını takıyye gereği Ömer’le evlendirmiştir. Bu durumda evlilikleri hukukî olarak geçerli ve bağlayıcı değildir. Dolayısıyla Ümmü Gülsüm, babası ve kardeşleri Hz. Hasan ile Hüseyin’in tam bir bilgisi dâhilinde [hâşâ] zina etmiş olur. Muînüddîn Mirzâ, bütün [mânevî] kirlerden temizlenmiş olan Ehl-i beyt’in böylesine utanç verici bir fiili tasvip etmiş olabileceklerine Şiflerin nasıl inanabildikleri sorusunu kendilerine yöneltir.⁵

¹ Sonraki için özellikle bk. I. Goldziher, “Das Prinzip der Takija im Islam” *ZDMG* 60 (1906), s. 213- 226 [Gesammelte Schriften, ed. J. Desomogyi, (Hildesheim 1967-70), V, s. 59-72]; R. Strothmann, “Takiya,” *EI*, IV, ss. 628-629.

² Ahmed b. Zeyni Dehlân, *Risâle fi keyfiyyâti’l-münâzara ma’a’ş-Şîa ve’r-reddi aleyhim* (Kahire, 1323), ss. 45-46.

³ Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî, *Kitâbu’t-tenbih ve’r-red alâ ehli’l-ehvâ ve’l-bid’a*, ed. S. Dederling, İstanbul, 1936, ss. 24-25; Dehlân, *age*, s. 45.

⁴ Br. Mus. [British Museum] MS [manuscript] No. Or. 7991 ve devamı, 74a-75a. Bu eser (*en-Nevâkidü fi’r-redd aler-Revâfız* diye de bilinir) hakkında bir tez çalışması için bk. E. Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften*, Freiburg 1970 (Burada, Br. Mus. MS, [British Museum’daki eserin yazma nüshası] mevcut çalışmalar arasında zikredilmez).

⁵ Bunun Kur’an’daki temeli el-Ahzâb 33/33’e dayanır. İmâmî kaynaklar bu olayın tam bir versiyonunu sunmazlar. Abdülcelîl el-Kazvîni, (buna dair bk. bu makale s. 401, tercüme IV. başlık altında) Hz. Ali’nin kızını kendi hür iradesiyle evlendirdiğini ileri sürer. Onunla ilgili aşağıya bk. Kazvîni, *en-Nakd*

Bu ve benzeri iddialar bizzat İmâmîler'in konuyla ilgili ne söyledikleri ile birlikte sırasıyla zikredilmelidir. İmâmî literatürde takiiyyeye dair ilk açık beyanlar, beşinci ve altıncı imamlar Muhammed el-Bâkır (ö. 114/732 veya 117/735) ile oğlu Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) zamanına kadar götürülebilir. Bu, Şîa içinde daha sonra İmâmîyye diye bilinecek olan bağımsız bir mezhebin başlangıcının olduğu dönemdir. Ayrıca bu dönem Şîilerin gerek Emevîler gerekse Abbâsîler'den olan idareciler tarafından acımasız bir şekilde zulme uğradıkları dönemdir. Muhammed Bâkır ve Câ'fer es-Sâdık kendi köşelerine çekilmiş ve dönemin fırtınalı siyasî olaylarına herhangi bir şekilde karışmaktan mümkün olduğunca kaçınmışlardır. Onlar, Şîa'nın ayakta kalmasında en emin yolunun eline silah almaktan değil Şîî mirasın korunması ve yayılmasından geçtiğine ve [yaşadıkları toplumda] Şîîler zulme uğrayan bir azınlık oldukları sürece Şîîler için önceliğin hayatlarını kurtarmak olduğuna inanmış olmalıdırlar. Bu amaç, ihtiyaç hâsıl olduğunda takiiyye yaparak en iyi bir şekilde başarılabilirdi. Erken dönemden itibaren İmâmîler, bu inançlarını takiiyyeye işaret ettiği şekilde yorumladıkları bazı Kur'ân âyetlerine dayandırdılar. Bu konuda en çok iktibas edilen âyetlerden biri Âl-i İmrân 3/28'dir."⁶ Takiiyyenin delili olarak sık sık dile getirilen diğer bir âyetin meali "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlardır; onlar için büyük bir azap vardır*"⁷ şeklindedir. Bu âyet hem Sünnî hem de Şîî müfessirler tarafından, işkençe altında iken dininden dönmeye zorlanan ashâb-ı kirâmdan Ammâr b. Yâsir hakkında nâzil olduğu şeklinde yorumlanmıştır. "İtteqû" fiilinin temel anlamı Allah'tan korkmak demektir. (Takiyye de bu fiilden türetilmiştir). "Takiyye uygulayın" ise bu fiilin ikinci anlamıdır. Bu kapalılık "inne ekramekum indallâhi etkâkum" (Kur'an, 49/13)⁸ (Allah indinde sizin en üstün olanınız, Allah'tan en çok

→

(thk. Celâlüddin Hüseyinî Urmevî, Tahran, 1952, ss. 278-279). Benzer bir iddiayı benimseyen Şîî tarihçi için bk. Ahmed b. İshâk el-Ya'kûbî (ö. 284/897), *Târîh*, thk. M. Th. Houtsma, Leiden, 1883, II, s. 171). Bununla birlikte İmâmîlerin çoğu kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ali'nin, ölüm tehdidi altında Hz. Ömer'le evlendirdiği ve Ali'nin buna mecbur bırakıldığı görüşüne meyleder. Bk. Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *Furû'u'l-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran, 1375-7), V, s. 346; eş-Şerîf el-Murtezâ, *Tenzihü'l-enbiyâ* (Necf, 1380), ss. 179-180; el-Küleynî, *Telhîsü'l-uyûn ve'l-mehâsin*, Ind. Off. MS no. 471, f410a. Lammens (*Fâtima et les filles de Mahomet*, Roma, 1912, s. 129). Diğer yandan Lammens, Ümmü Gülsüm'ün (evlendiğinde yedi yaşından küçük olduğuna) ve Hz. Ömer'in [hâşâ] tecavüzü sebebiyle evlenmeye zorlandığına inanır. [Ancak hiçbir mesnedi bulunmayan ve muteber hiçbir İslâm tarihi kaynağında yer almayan bu iddia, râşid halifelerden Hz. Ömer'e, ashâbın en şecaatlisi kabul edilen Hz. Ali'ye ve kızı Ümmü Gülsüm'e atılmış bir iftiradır. çev. notu].

⁶ [Bu âyetin meâli "*Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüşünüz yalnız Allah'adır*" şeklindedir.] İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk] iktibas etmiştir. *A Shi'ite creed*, çev. A. Fyzee (Londra, 1942), s. 111. Şîî Kur'an yorumları arasında bk. el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut, 1954-7) III, ss. 55-56.

⁷ Nahl 16/106. Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (İran, 1305-15) (=Bihâr) [Bu eser bundan sonra dipnotlarda *Bihâr* diye kısaltılacaktır], XVI, s. 224; Goldziher, "Das Prinzip der takijja im Islam", s. 214.

⁸ İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *el-Hidâye*, thk. Muhammed Bâkır el-Huvânsârî, (Tahran, 1860), s. 24a; İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *A Shi'ite creed*, s. 111; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Emâli* (Necf, 1384), II, s. 275, el-Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 231.

korkanınızdır)"⁹ şeklindeki âyette geçen "etkâkum" kelimesini Şiîlerin etkâkum = a'mâlüküm bi't-takiyye "En çok takiyye uygulayanınızdır" şeklinde yorumlamalarına izin verir. Câ'fer es-Sâdık'a bilerek atfedilen "Allah nezdinde dinî vazifelerini en mükemmel yapanınız takiyyeyi en iyi uygulayanınızdır" şeklindeki söz, yukarıdaki âyeti hatırlatmaktadır. İmamlara atfedilen "Takiyyesi olmayanın (yani takiyye uygulamayanın) inancı yoktur",¹⁰ "Takiyyesiz bir mü'min başsız bir beden gibidir"¹¹ şeklindeki ve benzeri sözler Şiî literatürde bol miktarda bulunmaktadır.

Böylece takiyyeye tahsis edilen merkezî pozisyon, gerçekte pek çok sözde samimi Sünninin takiyye uygulamasına sahip olduğu yönünde İmâmî literatürde yer alan çok sayıdaki iddianın şahitliğinde olduğu üzere, İmâmî hayat tarzı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. On ikinci imamın (260/874 yılında) gaybeti, mehdî vasfıyla dönmesine kadar onu zararlardan korumak için tasarlanmış bir takiyye eylemi olarak açıklanır.¹² Hatta bununla ilgili *dârü't-takiyye* şeklinde takiyyenin zorunlu olduğu yerlere delâlet eden müstakil hukukî bir terim bulunmaktadır.¹³ Aynı şekilde takiyye terimi, Şiî hadisleri çeşitli açılardan azami ölçüde etkilemiştir. Meselâ "asıl [takiyye gereği söylenmemiş olan] Şiî hadisler, yabancıardan gizlenmeli (kitmân, takiyye) ve sadece Şiî olan mü'minler arasında yayılmalıdır (izâ'a)"¹⁴ şeklinde bu prensibe büyük bir vurgu yapılır. Takiyye prensibi, Şiî olmayan kesimlere karşı muhalefetle sınırlı olmayıp bazen Şiîlerin kendi aralarındaki münasebetlerde de uygulanmıştır. Meselâ, Hz. Ali taraftarı sahâbî Selmân-ı Fârisî'nin (r.a) sahip olduğu bâtinî bir bilgiye dikkat çekilmektedir. Şiî rivayete göre Selmân-ı Fârisî (r.a) sahip olduğu bu bilgiyi, yakın arkadaşı ve Hz. Ali'nin sadık bir taraftarı olan Ebû Zer el-Gıfârî'den (r.a) gizlemiştir. Bu tutuma gerekçe olarak gösterilen sebep şudur: Selmân irfânî bilgiyi Ebû Zer'e ifşa etmiş olsaydı, Ebû Zer onun gerçek önemini kavrayamayacak ve Selmân'ı suçlamak zorunda kalacak ya da Selmân'a kâfir diyerek onu öldürecekti. Dördüncü İmam Ali b.

⁹ *İnne a'mâleküm 'inda'llâhi etkâküm* (Muhammed b. Murtezâ Muhsin el-Feyd, *Tefsîru's-sâfi*, İnan, 1893, s. 491); krş. Goldziher, "Das Prinzip der takijja im Islam", ss. 220-221.

¹⁰ *Lâ imâne li-men lâ takiyyete lehü* (Ahmed b. Muhammed el-Berkî, *Kitâbü'l-mehâsin*, thk. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Necef, 1964, s. 203; Meclisî, *Bihâr*, XVI, 224; Muhammed b. Mes'ud el-Ayyâşî, *Tefsîr*, Ind. Off. MS no. 1076, f49a; el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, II, 218). Benzer bir rivayet "*Lâ dine li-men lâ takiyyete lehü*" şeklindedir. (el-Berkî, *age*. s. 202; el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, II, s. 217; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 224.

¹¹ Meselâ, *Meselü mü'minin lâ takiyyete lehü ke-meseli cesedin lâ ra'se lehü* (el-Hasan b. Ali el-Askerî, *Tefsîr*, Lucknow, 1893, s. 163; Goldziher, "Das Prinzip der takijja im Islam", s. 219'dan naklen; *Bihâr*, XVI, s. 229). *Takiyye* ile aynı anlamda olup *takiyye* yerine kullanılan terimler, *kitmân* ve *hab'* olup bunlardan *hab'* terimi daha az kullanılır. (*Hab'* terimi için bk. İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), *Meânî'l-ahbâr*, thk. Ali Ekber el-Gaffâr, Tahran, 1379, s. 162).

¹² Goldziher, "Das Prinzip der takijja im Islam", s. 218.

¹³ *et-Takiyyetü fi dârü't-takiyyeti vâcibetün* (İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *Uyûnü ahhâri'r-Rizâ*, Necef, 1970, II, ss. 122-123; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 224; İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *Kitâbü'l-husâl*, Meclisî, *Bihâr*, XXI, s. 97'den naklen). Bu terim; İmâmî olmayan Müslümanların kontrolünde olan *dârü'l-İslâm*'ı kapsar. O, ne İmâmî inancının hâkim olduğu *dârü'l-imâm* ne de kâfirlerin kontrolünde olan *dârü'l-küfrü* içerir. Bk. İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *Uyûnü ahhâri'r-Rizâ*, II, s. 124; krş. eş-Şeyhül-Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, thk. Fazlullah ez-Zencânî (Tebriz, 1371), ss. 70-71. *Dârü't-takiyye* terimi, Keysâniyye fırkasının şubelerinden birinin yaptığı tanımda da bulunabilir. bk. Sa'd b. 'Abdillah, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr (Tahran, 1963), s. 22.

¹⁴ Berkî, *Kitâbü'l-mehâsin*, s. 205; genelde el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, II, ss. 221-226 (Bâbü'l-kitmân).

Hüseyin'den (Zeynelâbidîn) “*Ebû Zer, Selmân'ın kalbinde olanı bilseydi Selmân'ı öldürürdü*” sözünün iktibas edilmesi, Selmân'nın takiiye yaptığını gösterir.¹⁵

Şîîlerin “Şîî olmayanların uygulamalarını yerine getirmelerine izin vermek” şeklinde takiiyeye başvurma ihtiyaçları, bazen iki hadisin birbiriyle çelişmesine (teâruz, ihtilaf) yol açmıştır.¹⁶ Böyle bir durumda Şîî mü'mine, Sünnî uygulamaya ters düşen rivayete tâbi olması tavsiye edilir.¹⁷ Safevîler döneminde hadiste takiiye problemi, Usûlîler'le (Müctehidûn) Ahbârîler arasındaki çatışmanın ana konusu hâline gelmiştir. İnançın akla dayanması gerektiğini iddia edip garîb [haber-i vâhid] hadislerle uymayı kabul etmeyen Usûlîler, mâsum imamların gerçek görüşleri diye ifade edilenler hadislerle takiiye gereği söylediklerini birbirinden ayırt etmenin her zaman mümkün olmadığını savunmuşlardır. Diğer taraftan her bir Şîî hadisin hukuk kaynağı olarak kabul edilmesini savunan Ahbârîler, takiiyeye dayanan hadisleri bile müdafaa etmişler, Allah Teâlâ, Şîîlerin (Şîa), mezhebin hükümlerini takip etmesine izin vermiştir. Bundan dolayı her durumda hadisin mâsum imamın düşüncelerinin gerçek bir ifadesinden oluşup oluşmadığını öğrenmek zorunlu değildir.¹⁸

3. Bir önceki bölümde İmâmî çevrelerde takiiye prensibine dikkat çekici bir önem atfedildiği gösterildi. Bununla beraber konu ile ilgili diğer görüşler de [ana] zeminden asla uzak değildir. Kişinin dinini açık bir şekilde ilan etmesi ve davası için mücadele etme arzusu, sadece basit bir insan karakteri değil, bütün İslâmî mezheplerde müşterek olan cihad prensibi ile de çok yakından alakalıdır. İmâmî literatürdeki bu “eylemci eğilim”, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali'nin tavrının yorumlanması ile fark edilebilir. Ali (r.a) çoğu kere bütün sahâbîlerin en şecaatlisi olarak değerlendirilir ve onun birçok savaşta ve seferde gösterdiği kahramanlıklar Şîî literatürde geniş bir şekilde övülür.¹⁹ Ne var ki Ali, Ebû Bekir'in (r.a) halife seçilmesiyle sonuçlanan olaylar süresince pasif kalmış ve farzedilen çığnenemez hakları için mücadele etmemiştir. İmâmîler, Hz. Ali'nin söz konusu pasif duruşunu, Ali'nin destekçilerinin sayıca az olmasına işaret ederek haklı çıkarmaya çalışırlar. Hz. Peygamber ölüm döşeginde Ali'ye, “*Vefatımdan sonra top-*

¹⁵ Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr el-Kummî, *Besâirü'd-derecât* (Tahran, 1285), s. 87b; Küleynî, *age*, I, s. 401, Meclisî, *Bihâr*, VI, s. 753; Muhammed b. 'Umar el-Keşşî, *Kitâbü'r-ricâl*, thk. Ahmed el-Hüseynî (Necef, 1964), s. 22; 'Ali Han b. Ahmed İbn Ma'sum, *ed-Derecâtü'r-refîa*, thk. Muhammed Sâdık, *Bahru'l-ulûm* (Necef, 1382), s. 211; Hüseyin b. Muhammed en-Nurî et-Tabersî, *Nefesü'r-Rahmân fî fedâilî Selmân* (Tahran, 1285), s.17b, 28a; Ma'sum 'Ali Şâh, *Tarâiku'l-hakâik*, thk. Muhammed Ca'fer Mahtûb (Tahran, 1960-66), II, ss. 4-5.

¹⁶ Krş. Muhsin el-Feyz, *en-Nevâdiru fî cem'î'l-ehâdis* (Tahran, 1960), s. 25 (İbn Bâbeveyh'den naklen). Kaydetmeye değer ki meşhur Mu'tezilî âlim İbrahim en-Nazzâm (ö. yaklaşık 221/836), Hz. Peygamber'in ashâbının çoğu, takiiye haricinde gerçek görüşlerini açıklamaktan kaçınmışlardır. Tartışmalar için bk. J. van Ess, *Das Kitab an-Nakd des Nazzam und seine Rezeption im Kitab al-Futyâ des Jahiz* (Göttingen, 1971), ss. 113-114.

¹⁷ Muhsin el-Feyz, *age*, s. 35; el-Meclisî, *Mir'âtü'l-'ukûl* (Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinin hâmişinde matbûdur, *age*, I, s. 66) (Her ikisi de bu sözü, Ca'fer es-Sâdık'tan nakletmişlerdir); G. Lecomte, “Aspects de la litterature du hadit chez les Imâmites”, *Le Shi'isme Imâmite*, Colloque de Strasbourg (Paris, 1970), ss. 100-101.

¹⁸ A. Falaturi, “Die Zwölfer-Schia aus der Sicht eines Schiiten: Probleme ihrer Untersuchung,” *Festschrift Werner Caskel* (Leiden, 1968), s. 84.

¹⁹ Örnek olarak bk. Şeyh Müfid, *Kitâbü'l-irşâd*, (Necef, 1962), analiz eden: H. Laoust, “Le role de 'Ali dans la Sira Chi'ite,” *REI* 30 (1962), ss. 7-26.

lum sana ihanet edecek ve aramızdaki ahdi bozacaklar. (...) Kendine yardımcıları bulursan [yani düşmanlarınla] mücadele etmek için acele et, yardımcı bulamazsan bana zulme uğramış biri olarak kavuşacağın zamana kadar [halifelik işinden] elini çek ve kanını akıtma!”²⁰ demiştir. Hz. Muhammed’in Kur’ân’ın (8/65.) âyetine istinat ederek benzer şekilde şöyle buyurduğu nakledilir: “Ali yirmi destekçi bulabilseydi hakkını almak için düşmanlarıyla mücadele ederdi.”²¹ Diğer bir rivayete göre, “Kendisini destekleyeceğinden emin olduğu kırk kişi bulabilseydi, Ali mücadele ederdi.”²² Ali’nin (r.a) taraftarlarından kendisine itaat göstergesi olarak saçlarını tıraş etmelerini istediği de nakledilmiştir. Ali’nin bu talebini sadece üç ya da dört kişi yerine getirince o, diğerlerine: “Siz saçlarınızı tıraş etme hususunda bile bana itaat etmediniz, demir dağlarla savaşta bana nasıl itaat edeceksiniz” diye bağırmıştır.²³

İmâmîler [Hz. Ali’nin mücadeleden kaçındığı şeklindeki] iddialarını desteklemek için, Ali’nin yeterli sayıda destekçisinin olmamasını Ali’nin mücadele etmekten kaçınmasının meşru olduğunu gösterdiğine bağlarlar ve Hz. Peygamber’in hayatındaki örnek bir olaya işaret ederler: Hz. Muhammed, Mekke döneminde on üç yıl Mekkeli putperestlere karşı cihat ilan etmekten uzak durdu, Medine’ye hicretinden sonra on dokuz ay bu hareketsiz durumu devam ettirdi. Tıpkı Hz. Muhammed’in bütün bu zamanı, yeterli sayıda sadık destekçiler kazanmak için beklediği gibi, zafer kazanacağından emin oluncaya kadar Hz. Ali’nin yirmi beş yıl beklemesine de müsaade edildi.²⁴ Hz. Ali ile ilgili şu gerekçe de ileri sürülür ki, Hz. Muhammed’den önce gelen peygamberler de düşmanlarından [sayı ve kuvvet bakımından] daha üstün olmadıkları dönemde nübüvvet davaları için [kılıçla] cihattan uzak durmak zorundaydılar.²⁵ İmâmî düşünceye göre Hz. Ali, haklarını talep etmek için her fırsatı kullanmıştır. Bu sebeple onun gereksiz yere kan dökülmesine yol açabilecek olan “geniş mânasıyla eyleme geçmekten uzak durmak” şeklinde takyive uyguladığı söylenmiş olabilir. Oysa Hz. Ali inançlarını asla bilerek gizlediği gibi, takyiyeyi inanç esası seviyesine de yükseltmemiştir.²⁶

²⁰ Ahmed b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc* (Necf, 1350), ss. 47-48.

²¹ Bk. Ayyâşî, *Tefsîr*. f.139b; krş. et-Tûsî, *el-Gaybe*, thk. Âgâ Büzürg-i et-Tahrânî (Necf, 1385), s. 203.

²² İbn Ma’sum, *age*. s. 38. Bu görüş İsmâîlî âlim Ca’fer b. Mansûr el-Yemenî’nin *Te’vilü’z-zekât*’ında da ifade edilmektedir. Bk. Goldziher, “Das Prinzip der takijja im Islam”, s. 218, 4. dipnot.

²³ İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *İlelü’s-şerâ’i*, thk. Muhammed Sâdık Bahru’l-Ulûm (Necf, 1963), s. 148; eş-Şeyh Müfid, *Kitâbu’l-ihtisâs*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran, 1960), s. 6.

²⁴ İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *age*. aynı yerden naklen: A. S. Tritton, “Popular Shi’ism”, *BSOAS* 13 (1949-51), s. 830; İbn Bâbeveyhî, *‘Uyûnu ahbârî’r-Rızâ*, II, s. 80. Krş. Sünnî kelamcı Fahrüddin er-Râzî’nin (ö. 606/1209) ifadesine göre “Şiîler takyiyeyi, düşmanları olan müşriklerden kaçmak için Resûlullah’ın Medine yolu üzerindeki Sevr Mağarası’na gizlendiği sıradaki tutumuna dayandırırılar.” er-Râzî, *el-Muhasssalu efkârî’l-mütakaddimîn*, Kahire, 1323, s. 181.

²⁵ Bk. (anonim) *Münâzarâtu Mâlik* (metinde aynen böyle) *Rüknü’d-Devle mea’s-Sadûk*, Br. Mus. MS no. Add. 16832, ff271a-271b.

²⁶ *Gulât*tan olan Şiî Kâmilîyye fırkasının mensupları, [ilk üç halifenin imâmet hakkını elinden alması karşısında] Hz. Ali’nin mücadele etmeyip pasif kalmasına yönelik Şiîlerin yapmış olduğu açıklamalardan açık bir şekilde etkilenmemişlerdir. Bu fırka mensuplarının sadece Hz. Ali’ye yardım etmeyen sahâbileri değil, ilk üç halifenin hilafet hakkını elinden almasına izin verdiği için, Ali’nin kendisini de kâfir olarak damgaladıkları nakledilmiştir. Ancak Hz. Ali’nin ve taraftarlarının, Ali halife olduktan ve muhaliflerine karşı savaşmalarından sonra İslâm’a dönmüş sayıldıkları ifade edilmiştir. Bu inancın Hâricîlerin iddialarıyla ilginç bir paralellüğünün olduğu görülmektedir. Öyle ki Hâricîler, Ali’nin ve tâbiilerinin Sıffin Savaşı’ndan sonra “hakem”i kabul edip Hz. Muâviye’ye karşı cihadı terk ettikleri için

Hız. Ali'nin tavrı en azından kısmen takıyyeyi yansıttığı şeklinde yorumlanabilir; ancak bu, kendine baskı yapanlarla açıkça mücadele eden İmâmîler'in durumuyla kesinlikle aynı olmayıp genellikle aralarındaki ihtilafları bastırmak içindir. Dikkate şâyan misaller Hucr b. Adî, Amr b. Hamik el-Huzâî, Mîsam b. Yahya et-Tammar, Ruşeyd el-Hacerî ve diğerleri gibi Emevîler'e başkaldıran kişiler tarafından verilir: İmâmîler, söz konusu kişilerin hepsinin İmâmîyye'den olduğunu iddia ederler. Bunlar [zalim] idarecilere karşı itaati reddettikleri ve zalime karşı yapılan savaşa şehit oldukları için İmâmî müellifler tarafından övülürler.²⁷

O halde Şîa davası için savaşmak, hayatta kalmak için hemen hiçbir şans kalmadığında bile, övgüyü hak eden bir eylem olabilir. Benzer bir kavram, kişinin inancı sebebiyle acı çekmesi, ebedi olarak ondan (umumun kendisini terk etmesinden) vazgeçmesinden daha faziletlidir. Selmân-ı Fârisî (r.a) hakkında nakledilen şu rivayet bu durumu resmeder: Nakledildiğine göre Selmân alenen Hz. Muhammed'den ayrılarak kendilerine katılmaya zorlamak gayesiyle Yahudiler tarafından ağır bir şekilde kamçılanmıştı. Selmân, Yahudilere boyun eğmeyi onların bu isteğini reddedince, Yahudiler Hz. Muhammed'in bu tür durumlarda [Müslümanların] takıyye yapabileceğine izin verdiğini hatırlattılar. Bunun üzerine Selmân onlara "Böyle yapmaya (takıyyeye) Allah Teâlâ müsaade etti; ancak 'Bir zorunluluk olarak takıyye yapın' diye emretmedi şeklinde cevap verdi. Daha ziyade, benden istediklerinizi reddetmem ve sizin iğrenç fiillerinize katlanmama cevaz verdi. (Gerçekte) Allah Teâlâ, ikincisini yani takıyye yapmayı sabretmeyi daha şerefli kıldı" demiştir.²⁸

"Burada, zorluk karşısında sabır ve sebat gösterme (sabr), takıyye uygulamaya tercih edilebilir" şeklinde tasvir edilmektedir. Şu halde gerçeği gizleyerek tedbirli olma (precautionary dissimulation) bir görev olarak zorunlu kılınmayıp ona sadece bir ruhsat olarak izin verilmiştir. Bu fikir, Sünnî karşıtı sert görüşleriyle tanınan Şîî muhaddis ve müfessir Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. 307/919) tarafından da vurgulanır. Kummî, Âl-i İmrân sûresinin 28. âyetinin tefsirinde buna dair görüşünü şöyle beyan eder: "Takıyye mü'mine, kâfir kendisini tanımasın (Şîî olduğunu anlamasın) diye verilmiş bir ruhsattır."²⁹

Takıyye, -Selmân-ı Fârisî'nin (r.a) durumunda olduğu gibi- bazen sadece inançla ilgili hususların ifade edilmesinin tehlikeli olduğu yerde değil, [yeri geldiğinde] bazı dinî vazifeleri terk ederek de uygulanmalıdır. Dikkat çekici bir ifadeye göre takıyye nebîz içmekle ve mest üzerine mesh (namaz öncesinde ayakkabının ya da mestin dış kısmını su ile sıvazlamak) etmekle (bazı versiyonlarına göre) "mut'at hacc"da [temettu haccına] (yani umre ve haccı -ikisini birbirinden ayırıp dinî olmaktan çıkararak- ayrı ayrı zamanlarda yapılan yolculukla değil aynı seferde

→

kâfir olduğuna inanırlar. Kâmilîyye fırkası ile ilgili olarak bk. meselâ en-Nâsi'l-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, J. van Ess, *Frühe Mu'tazilitische Hôresiographie* içinde (Beyrut, 1971), s. 45. (Burada onlar, *Kumeyliyye* diye anılırlar), orada verilen kaynak; ayrıca bk. Tritton, *Muslim theology* (Londra, 1947), s. 26.

²⁷ Söz konusu kişilerin Şîî bakış açısıyla verilen biyografileri, Şîî literatürde bulunabilir. Bilhassa bk. Keşşî, *Ricâl*, indeks.

²⁸ Askerî, *Tefsîr*, ss. 35-37.

²⁹ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîr*, thk. Tayyib el-Mûsevî el-Cezerî (Necf, 1386-7), I, s. 100.

yapmak gibi) uygulanmayabilir.³⁰ [Şîa, mezkûr ilk iki uygulamayı [nebîz içmeyi ve mest üzerine meshi] yasaklar, üçüncü uygulamaya [temettu haccında] ise izin verir.] Bundan dolayı “Takıyye terk edilmelidir” hükmünü reddeden İmâmî âlimler için bu söz, bir problem teşkil etmektedir. [Takıyyenin terkedilmemesini savunan] mezkûr Şîf âlimler, zorluğa yönelik şu delili ileri sürerek konu ile ilgili mâkul bir açıklama yapmaya çalışırlar: Normalde söz konusu vazifeleri Şîf usûle (mezheb) göre eda etmekte bir sakınca yoktur, çünkü bunlar ya Ehl-i sünnet’in uygulama biçiminden (mezheb) temelde çok farklı değildir ya da aynı uygulamaları takip eden Sünnîler vardır.³¹ Ancak bu söz farklı şekillerde yorumlanabilir. Şîf literatürde, Şîfîler bilerek kendilerini Sünnî mezheplerden ayıran -genellikle çok küçük olan- farklılıklara vurgu yaparlar.³² Bu suretle onlar kendi hukukî öğretilerinin bağımsızlığına ve kendilerinin Hz. Muhammed’in aslî öğretilerine tam olarak bağlı yegâne Müslüman kesim olduklarına vurguda bulunmak isterler. Böylece mest üzerine mesh ve temettu haccı, meşhur bir yoruma dönüşmüş ve Hz. Ömer meshe izin verip temettu haccını yasaklayarak bid’at ihdas etmekle itham edilmiştir.³³ Nebîz yasağı, her ne kadar Şîa ile sınırlı değilse de, muhalifleri olan Hanefîlerle Şîfîler arasında çoğunlukla açık bir ayırım yapmaya hizmet edebilir. Bu olguları akılda tutarak, söz konusu tartışmaya dair ifade ile Selmân’a (r.a) ve Yahudilere dair söz konusu hikâye arasında bir paralellik kurulabilir. Selmân, bir prensip olarak takıyyeye başvurmadığı gibi mü’minler de gerçek inancın ayırt edici işaretleri olan amelleri gizlememelidirler.

4. İmâmîyye içinde var olan takıyye ile ilgili birbiriyle çatışan görüşleri uzlaştırma teşebbüsleri, Büveyhîler döneminin önde gelen İmâmî âlimleri tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Söz konusu âlimlerin ilklerinden biri olan Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh (ö. 381/991) baskıcı bir yönetim altında takıyye yapmanın dinî bir vecibe olduğunu iddia eder. Ona göre aynı şartlar altında takıyyeyi terk eden kişi namazı terk edenle aynı hükme tâbidir. Ancak takıyye uygulaması insan hayatına zarar verecek sonuçlar doğuracaksa terk edilmelidir.³⁴ İmâmî kalamcı ve hekim Necmüddin Ca’fer b. el-Hasan el-Hillî (ö. 676/1277) “Kötü bir idareci, bir Şîfîyi, masum bir insana *had* uygulamaya zorlarsa mezkûr Şîfînin takıyye ruhsatını kullanmak suretiyle bu emri yerine getirmesine izin verilir, ancak

³⁰ Küleynî, *age*, II, s. 217; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 232 (Ca’fer es-Sâdık’tan nakledilmiştir). Rivâyetin diğer versiyonları için bk. Meclisî, *Bihar*, XVI, s. 224 (Ali’den nakledilmiştir). Ayrıca bk. el-Kâdî en-Nu’mân, *Deâimü’l-İslâm*, thk. A. A. A. Fyze, II, (Kahire 1960), s. 130.

³¹ Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 232, Burada daha fazla delil zikredilir. Bu, zorunlu olarak doğrudur. (Hanefîler hariç) bütün Sünnî mezhepler “nebîz” içilmesini haram sayarlar, *temettu’ haccı/mut’atu’l-hac* aynı şekilde Sünnî mezhepler tarafından da caiz görülür. Meselâ bk. el-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Kahire, 1349, VIII, ss. 134-135). Mest yerine sadece çıplak ayakları mesh etme (veya yıkama) (*el-meshu ‘ale ‘r-ricleyn*) özellikle Şîfî bir uygulamadır.

³² krş. Y. Linant de Bellefonds, “Le droit imâmite,” *Le Shi’isme Imâmite*, ss. 183-199.

³³ Örnek için bk. Meclisî, *Bihâr*, VIII, ss. 286-291, ss. 302-303.

³⁴ İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *el-Hidâye* (Tahran, 1860), s. 24a, Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 231. krş. el-Berkî, *age*, s. 205; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 225 (İmam Muhammed Bâkır’dan nakledilmiştir): *İnnemâ cû’ileti’t-takıyyetü li-yuhkanâ bihe’d-dimâ fe izâ belaga’d-demü felâ takıyyetü*. krş. Küleynî, *Usûlü’l-Kâfî*, II, 220 ve bu konuda tartışmalar için bk. Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 233.

Şîî mü'mine mâsum kişiyi öldürmesi emredilirse Şînin buna itaat etmesi gerekmez" diyerek aynı prensibi üç asır sonra tasdik etmektedir.³⁵

İbn Bâbeveyh'in beyanları, Büveyhîler döneminin en yetkin âlimi olan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) tarafından tafsilatlandırılmıştır. Şeyh Müfid, bizatihi İbn Bâbeveyh'in gerçek inançlarını açık bir şekilde ifade ettiğini, ayrıca böyle yapmakta haklı olduğunu savunur. Çünkü Şîilerin ağırlıklı olduğu bir çevrede yaşayan İbn Bâbeveyh, fiillerinden dolayı herhangi ciddi bir tehlike ile karşılaşmamıştır. Şeyh Müfid, takıyyenin zarurî bir bilgiyle ya da zann-ı gâiple (kaviyye fi'z-zanni) bilinmesi şartıyla uygulanması gerektiğini bir kural olarak ileri sürer ki, takıyyenin terk edilmesi hak dine ya da mü'mine bu dünyada zarar verecektir. İmamların, tehlike içinde olmayan gruba, muhalifleriyle tartışma içine girmelerini ve onları Şîa'ya davet etmelerini emretmiş iken tâbiîlerinden başka bir gruba ise takıyye uygulamalarını bizatihi kendilerinin emretmiş oldukları bilinmektedir.³⁶

Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*'ında konuyla ilgili görüşlerini daha genel tâbirlerle ifade eder: "Kişinin hayatı ile ilgili bir tehlike söz konusu olduğunda takıyyeye izin verilebilir. Keza kişinin malı tehlikede ise ya da toplumun hayrına önayak olunabileceği durumlarda takıyye yapabilir. Ben derim ki bazen takıyye zorunlu olup onu eda etmek dinî bir vazife olur, bazen caiz olup zorunlu değildir. Zaman zaman (takıyyenin) zorunlu olduğu durumlarda onu uygulamak en iyisidir. Bazen de onu terk etmek daha iyidir. Fakat takıyyeyi terk etmenin daha evla olduğu yerde takıyye uygulayan kimse mazur sayılır ve bağışlanır."³⁷ Bir başka ifadeyle mü'min, bu hususta çoğunlukla kendi ictihadına göre davranmalıdır. Bu fikir Muhammed el-Bâkır'a atfedilen bir *haberde* kısa ve öz bir şekilde ifade edilmiştir: "*Takıyye, ihtiyaç durumunda [uygulanır]. Böyle bir durumun ne zaman ortaya çıktığını kişinin kendisi daha iyi bilir.*"³⁸

Büveyhîler döneminin son büyük İmâmî âlimi Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) takıyye ile ilgili iki görüşü sıralar. O, Müseylime (ö. 12/633) tarafından hapsedilen iki Müslüman mahkûmun hikâyesini iktibas eder. Söz konusu iki Müslümandan biri, baskı altında Hz. Peygamber karşıtlığını (inkâr) kabul etmiş, diğeri ise bu teklifi reddetmiş ve [Allah Resûlü'nü reddetmeyi kabul etmeyen mü'min] Müseylime tarafından öldürülmüştür. Bu durumu haber aldığı Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Öldürülen kişi doğruluk ve kesin bir iman üzerine vefat etmiş ve cenneti kazanmıştır. Allah'ın selamı onun üzerine olsun! Öte yandan diğerrinin davranışına ise Allah Teâlâ ruhsat vermiştir. Dolayısıyla bir*

³⁵ Necmüddin el-Hillî, *el-Muhtasarü'n-nâfi fi fikhî'l-İmâmiyye* (Tahran, 1387), s. 139. Ayrıca bk. Ebû Ca'fer et-Tûsî, *en-Nihâye* (Beyrut, 1970), ss. 301, 357; A. Querry, *Droit musulman* (Paris, 1871-2), I, s. 356.

³⁶ eş-Şeyh Müfid, *Şerhu akâidi's-Sadûk*, thk. 'Abbasqulî S. Vecdi (Tebriz, 1371), ss. 66-67.

³⁷ eş-Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, ss. 96-97, mezkûr kaynaktan naklen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, III, s. 56; Tahrânî, *ez-Zerfa ilâ tesânifi's-Şîa*, VIII, s. 144; Mahmud b. 'Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (Kahire, 1345), III, s. 108.

³⁸ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, II, s. 219; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 234.

ceza ile karşılaşmayacaktır."³⁹ Ayrıca Şeyh et-Tûsî bu durumu şöyle yorumlar: "Bu (rivâyete) göre takıyye (sadece) bir ruhsat olup hakikati beyan etmek ise bir fazi-lettir; (bununla birlikte) rivayetlerimizin zâhiri, (takıyyenin) zorunlu olduğunu (vacip), takıyyeyi terk etmenin ise bir hata olduğunu göstermektedir."⁴⁰

Müteakip dönemdeki Şîî âlimler genellikle selefleri tarafından belirlenen il-keleri takip etmişlerdir. Bununla beraber görüşleri arasında bazı ferdî farklılıklar ayırt edilebilir. Söz konusu sonraki âlimlerin farklı görüşlerinin tipik bir örneği olarak Şehîdû'l-Evvel diye bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Mekkî el-Âmilî'nin (ö. 786/1384) görüşü verilebilir. Şehîdû'l-Evvel, *el-Kavâid ve'l-fevâid*⁴¹ adlı eserinde, takıyye yapmamanın çoğu kere günah olduğunu ifade eder. Fakat mü'min, dini-ni inkâr etme ya da Ehl-i beyt'i terk etme durumuyla karşı karşıya kaldığında, onun takıyyeyi terk etmesi mübahtır. Hatta bu durumda takıyyeyi terk etmek ve bunun yerine zorluğa katlanmak müstehâbtır. Bilhassa idareci mevkiinde olan kişiler, böyle bir seyir izlemelidir.⁴² Bu görüşün temeli, Hz. Ali'nin Kûfe'de minberde açıkça serdettiği bir beyanda bulunabilir. Onun, tâbîilerine (şîa) baskı ve tehdide maruz kaldıklarında kendisine sövebileceklerine izin verdiği, fakat kendisinden ayrılımlarını (berâ'a) tecviz etmediği nakledilmiştir.⁴³ Çağdaş İmâmî âlimlerden Muhammed Hüseyin Kâşîfu'l-Gıtâ (1877-1954), Şîa'nın bidat konusundaki görüşlerini Sünnîlerin yanlış yorumladıklarından şikâyet eder. O, takıyyenin sadece Şîa'ya mahsus değil aklın gerektirdiği bir davranış biçimi olduğunu savunur. Her bir şahsın, kendisini müdafaa etme ihtiyacı doğustandır. Kişi, ulvi bir dava için ölmekte tereddüt etmeyebilir; ancak bunun dışında bir sebeple kişinin hayatını tehlikeye atması, tam bir aptallık ve çılgınlık olup bu, ne dinin ne de hukukun onayladığı bir durumdur. Yazar (Kâşîfu'l-Gıtâ) takıyye ile ilgili hükümleri (ahkâm) üçe ayırır:

a. Yok yere ölümüne yol açacaksa kişinin takıyyeyi terk etmesi vaciptir,

b. Kişi, hak olan inancını manevî gücünden kaynaklanan bir sâikle açıkça söyleyebildiği zaman, takıyye uyguluyor olsa bile o, içinden gelen sesi takip edip takıyyeyi terk etmekte serbesttir.

³⁹ Tûsî, *et-Tibyânü fi tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ahmed Şevkî el-Emîn ve Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Necef, 1376-83), II, s. 435, Tûsî'nin *et-Tibyân*'ından naklen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, III, s. 56. Ayrıca bk. Meclisî, *Bihâr*, VIII, s. 143.

⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyânü fi tefsîri'l-Kur'an*, II, s. 435.

⁴¹ Krş. Âgâ Büzürg-i et-Tahrânî, *ez-Zeria ilâ tesânifi's-Şîa*, Necef, 1936-8, Tahran 1941- vd. XVII, s. 193.

⁴² Meclisî, *Bihâr*, VIII, s. 144'den alınmıştır.

⁴³ el-Küleynî, *age*, II, s. 219; Meclisî, *Bihâr*, XVI, s. 231. Rivayetin farklı bir versiyonu (bk aynı yerler), Ali'nin (r.a.) tâbîilerine kendisinden ayrılımlarını ya da ayrılmamalarını söylemekten kaçındığını ifade etmektedir. Ca'fer es-Sâdik'a göre (Meclisî, *Bihâr*, XVI, ss. 224, 228, 234) mü'min ölümle tehdit edildiğinde *berâ'a* (Ali'den ve Ehl-i beyt'ten *teberri*) caizdir. Çok sık iktibas edilen bir hadiste Allah Resûlü (a.s), mü'mine küfredilmesini (seb, sövme) büyük günah diye nitelendirerek (*Sibâbü'l-mü'mini* (veya *müslimi*) *fiskun* şeklinde) kınamıştır. (Wensinck, *Concordance*, II, s. 388, "s.v". "sbb" md.; İbn Babâveyh [Şeyh Sadûk], *Men lâ yahduruhu'l-fakih*, Hasan el-Müsevî el-Hursân, Necef, 1378, III, s. 373; Konu ile ilgili tartışmalar için bk. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid al-Fakî, Kahire, 1952, I, ss. 245, 311; İbn Hazm, *el-Fisâl*, Kahire 1317-21, III, s. 237). III/IX asrın ikinci yarısında gelişen Şîa'ya göre "Fisk izhârî, takıyyeyi caiz kılmaz" (*Ve izhâru'l-fiski lâ yecüzü takıyyeten*) (el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Kitâbü firaki's-Şîa*, ed. H. Ritter, İstanbul, 1931, s. 84). Burada mezhebin (Şîa) mensupları, hangi şartta olursa olsun Hz. Ali'ye sövülmesini yasaklarlar.

c. Yalanın ve adaletsizliğin yayılmasına yol açacaksa takiiye haramdır.⁴⁴

Ardından yazar [Kâşifu'l-Gitâ], takiiyenin kesinlikle haram olduğu durumları bilhassa zikrederek Şeyh Müfid'den daha öte bir adım atar. O, inancını gizlemeyi reddeden ve şehit olarak ölmeyi tercih eden Şiîlere örnek olarak Hüseyin b. Ali'yi (r.a) ve onun beraberindekilerin yanı sıra Hucr b. 'Adiy ile [zulme] başkaldıran arkadaşlarını gösterir. Kâşifu'l-Gitâ, ileri sürdüğü iddiaları (ve kitabımı) bütün Müslümanlara şu çağırışı yaparak sonlandırır: "Kardeşlerinizi takiiye yapmaya zorlamayınız ve takiiye yapanları da kınamayınız."⁴⁵

Âşikâr ki Kâşifu'l-Gitâ, (takiiye konusundaki fikirlerini) zihninde Sünnî okuyucuları dikkate alarak yazmıştır. Dolayısıyla genel bir soru gündeme gelmektedir: Takiiyeye (ya da diğer herhangi bir hassas konuya dair) hususi bir sözün (bizatihî bir takiiye ifadesi olmadığı nasıl belirlenebilir? Genellikle bunun cevabı, yazarın içinde yaşadığı o anki çevreye, zamanının siyasî durumuna ve eserin muhatap kitlesine bağlıdır.

Bu kriterlerden hareketle şu durum ortaya çıkmaktadır ki, Şîa yanlısı bir rejimin zirvede olduğu dönemde önemli bir merci tarafından yapılan açıklamalar, tıpkı şeyh Müfid'inkinde görüldüğü üzere, Şiîlerin kendi yazarlarının görüşlerinin gerçek bir yansıması olarak görülmelidir. Aynı kriter, Abdülcelîl el-Kazvînî (ö. 586/1190) gibi bir Şiî yazar üzerinde uygulanırsa çok farklı sonuçlar doğuracaktır. el-Kazvînî, Sünnî bir muhalifi tarafından yapılan saldırılara karşı Şîa'yı müdafaa etmeye girişir ve süreç içinde bazı çarpıcı ve mâkul görüşler ileri sürer. Dahası o, bu açıklamasının gerçek olduğunu, takiiyeye başvurmadığını vurgular.⁴⁶ Bununla birlikte, elbette Kâşifu'l-Gitâ tarafından yapılan böyle samimane itirazın -o özellikle Sünnî Selçuklu Devleti'nin idaresi zamanında yaşadığı için- kendi gerçek düşüncelerini gizlemek ihtiyacıyla vârid olması mümkündür. Nitekim gerçekte, el-Kazvînî'yi "akıl nefretle ondan uzak durduğu" dalkavukluk [koka] ifadeleri sebebiyle tenkit eden daha sonra yaşamış İmâmî bir yazar, bu tür ifadelerin takiiye uygulama ihtiyacının bir sonucu olarak kullanılmış olabileceğini öne sürer.⁴⁷ Bu tür şüpheler, aynı şekilde Sünnî bir idare altında yaşayan çağdaş Şiî müelliflerden sâdır olan benzer ifadeler için de câridir.

Bu ihtiraz kaydına rağmen, İmâmîyye Şîası'ndaki takiiye uygulaması yaygın ve meşhur olsa da, başkasını kesinlikle dışlamayan, çoğu defa birbiri ile çelişen davranış biçimleri olduğunu göstermek için yeterli ve belirsizliğe mahal vermeyen deliller vardır.

⁴⁴ Muhammed Hüseyin el-Kâşifu'l-Gitâ, *Aslu's-Şîa ve usûlühâ* (Beirut, ts.), ss. 192-193.

⁴⁵ Kâşifu'l-Gitâ, *Aslu's-Şîa ve usûlühâ*, s. 195.

⁴⁶ Kazvînî, *Kitâbü'n-nakd*, s. 307.

⁴⁷ İ'câz Hüseyin el-Kantürî, *Keşfü'l-hucûb ve'l-astâr*, thk. M. Hidayet Hüseyin (Kalküta, 1914-35), s. 586. Ayrıca bk. W. Madelung, "Imâmism and Mu'tazilite theology," *Le Shi'isme Imâmite*, s. 21.

